

Rīcībpolitikas ieteikumi

ārvalstu pētnieku piesaistei darbam Latvijas pētniecības institūcijās

Konteksts:

Domājot par pētniecības vidi, Latvijā jau vairākus gadus tiek aktualizēta paradoksāla situācija: no vienas puses, tiek runāts par zinātnes cilvēkresursu atjaunotnes trūkumu, bet no otras puses – par to, ka liela daļa pētniecības darbinieku zinātnē tiek nodarbināti nepilnās slodzēs.¹ Nenoliedzams fons šai duālajai problēmai ir fakts, ka publiskais pētniecības un attīstības (R&D) finansējums Latvijā ir viens no zemākajiem Eiropas Savienībā – tikai 0,7% no IKP; salīdzinājumam – vidēji ES tie ir 2,3% no IKP.² Valsts (bāzes) finansējuma paaugstināšanas vietā tiek aktīvi veicināta paļaušanās uz ES institūciju un programmu projektu finansējumu.

Ārvalstu pētnieki Latvijas kontekstā:

Par spīti tam, ka Latvijas pētniecības politikā tiek uzsvērtā starptautiskās sadarbības nepieciešamība,³ Latvijā ir salīdzinoši zems ārvalstu pētnieku skaits – tikai apmēram 3,2% no kopējā zinātnieku skaita.⁴ Lai gan pētniecības cilvēkresursu atjaunotne tiek uzsvērtā kā viena no Latvijas pētniecības ekosistēmas lielākajiem izaicinājumiem, rodas jautājums, kāpēc salīdzinoši maz tiek piesaistīti zinātnieki no ārvalstīm un kā šo piesaisti veicināt, turklāt darīt to godīgā un uz ilgtspēju vērstā veidā. Līdz šim rīcībpolitikas diskursos lielāks uzsvars ir likts uz sadarbību ar diasporu un diasporas zinātnieku piesaisti,⁵ taču ārvalstu pētnieku potenciāls nav ticis līdz galam izmantots. Balstoties pēcdoktorantūras projekta “Mobilizējot zinātni: Pētnieku pārrobežu mobilitāte salīdzinošā skatījumā” realizācijas laikā gūtos datus un secinājumos, zemāk rekomendāciju un to pamatojuma formā tiek iezīmēti rīcībpolitikā balstīti veidi, kā veicināt ārvalstu pētnieku piesaisti.

Metodes:

Pēcdoktorantūras projekta ietvaros sociālantropoloģiskā perspektīvā tika pētīta ārvalstu pētnieku pieredze dažādos nacionālajos kontekstos, tai skaitā arī Latvijā. Projekta ietvaros tika veiktas daļēji strukturētas intervijas ar ārvalstu pētniekiem, kā arī viņu Latvijas kolēģiem, augstākās izglītības un zinātnes institūciju administrāciju

¹ Zinātnes, tehnoloģijas attīstības un inovācijas pamatnostādnes 2021.-2027.gadam. Pieejams <https://www.izm.gov.lv/lv/media/3679/download>. (Pēdējo reizi skatīts 15.08.2022.)

² R&D expenditure in the EU at 2.3% of GDP in 2020. Pieejams <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/ddn-20211129-2>. (Pēdējo reizi skatīts 16.08.2022.)

³ Zinātnes, tehnoloģijas attīstības un inovācijas pamatnostādnes 2021.-2027.gadam. Pieejams <https://www.izm.gov.lv/lv/media/3679/download>. (Pēdējo reizi skatīts 15.08.2022.)

⁴ Komunikācija ar Izglītības un zinātnes ministrijas pārstāvi.

⁵ Skat., piemēram, “Pētījums: Latvijas un diasporas zinātnieku sadarbības pamatā liekama zinātnes izcilība”. <https://www.izm.gov.lv/lv/jaunums/petijums-latvijas-un-diasporas-zinatnieku-sadarbibas-pamata-liekama-zinatnes-izciliba> (Pēdējo reizi skatīts 16.08.2022.)

pārstāvjiem un saistītajiem valsts pārvaldes iestāžu darbiniekiem. Tāpat tika veikts arī novērojums dažādās atvērtās sapulcēs, kas saistītas ar zinātnes attīstības jautājumiem Latvijā, kā arī veikta zinātniskās literatūras un pieejamo rīcībpolitikas dokumentu analīze.

Ieteikumi:

1) Atvieglot un padarīt caurskatāmu pētniecības birokrātisko ietvaru

Viena no galvenajām tēzēm, kas izkristalizējās intervijās ar Latvijā strādājošiem ārvalstu pētniekiem, kā arī viņu vietējiem kolēģiem, ir birokrātiski un administratīvi sarežģītais ietvars, lai a) nodarbinātu ārvalstu pētniekus, it īpaši, ja viņi ir no tā saucamajām “trešajām valstīm”, un b) saņemtu un izlietotu pētniecības finansējumu atbilstoši gan likumdošanas prasībām, gan dažādu valsts aģentūru izpratnei par konkrētiem likumiem, gan institūciju interpretācijām par tiem. Lai ārvalstu pētnieki sekmīgi varētu navigēt pētniecības vides smagnējo administratīvo pusi, viņiem gandrīz vienmēr ir nepieciešama vietējo kolēģu palīdzība. Savukārt vietējie kolēģi neredz atdevi šim “palīdzības” darbam, jo institucionālais aparāts to netver kā finansiāli vai kā citādi novērtējamu darbu. Tas ir, pētniecības darba administratīvais ietvars ir tik smagnējs, ka tas gan atgrūž ārvalstu pētniekus, gan arī demotivē vietējos pētniekus piesaistīt ārvalstu pētniekus pat situācijās, kad varētu būt pieejams pētniecības finansējums. Tādējādi caurskatāma, atvieglota un dažādu iesaistīto institūciju (piemēram, IZM, LZP, CFLA un universitāšu) kopīgi pieņemta birokrātiskā ietvara izveide pētniecībā, piemēram, iepirkumu procedūrā tiešā veidā veicinātu ārvalstu pētnieku piesaisti.

Cieši saistīts ar šo punktu ir arī nākamais ieteikums:

2) Padarīt pētniecības sistēmu valodiski pieejamāku ārvalstu pētniekiem

Šobrīd lielākā daļa pētniecības Latvijā notiek publiskos pētniecības institūtos un augstākās izglītības un zinātnes institūcijās. Līdz ar to šo institūciju darbu saista Valsts valodas likums, kas nosaka, ka dokumentu aprītei šajās iestādes jānotiek latviešu valodā. Tas nozīmē, ka, piemēram, pat darba līgumi, komandējuma formas un tamlīdzīgi dokumenti cirkulē tikai latviešu valodā, kas tiešā veidā padara pētniecības vidi nepieejamu ārvalstu pētniekiem. Tāpat arī, piemēram, pēcdoktorantūras projektu sistēma ir pieejama tikai latviešu valodā, kas atkal prasa vietējo pētnieku izvērstu iesaisti, lai nodrošinātu to, ka ārvalstu kolēģi izpilda projekta prasības un informē par to finansētāju. Lai gan ir augstākās izglītības un pētniecības institūcijas, kurās atbalsta personāls asistē pētniekiem, tai skaitā arī zinātniekiem no ārvalstīm, šis atbalsts nav pietiekams. Ir jāapzinās, ka latviešu valodas apguve šiem cilvēkiem, it īpaši, ja viņi ir Latvijā uz noteiktu laiku, nav prioritāte; kā liecina mani pētījuma dati, ārvalstu pētnieki Latvijā par prioritātēm uzskata savu pētniecisko darbu (jo tā sasniegumi tiešā veidā nosaka viņu nodarbinātību un nodarbināmību) un attiecību uzturēšanu ar sev tuviem cilvēkiem. Līdz ar to ir jādomā par konkrētiem mehānismiem finansētāj institūciju un

Ieva Puzo
30.08.2022.

konkrētu pētniecības institūciju līmenī, kā, nepārkāpjot Valsts valodas likumu, radīt un uzturēt ārvalstu pētniekiem zinātnisko darbu veicinošu lingvistisko vidi.

3) *Radīt uz stabilitāti un ilgtermiņu vērstus nodarbinātības apstākļus*

Kā minēts šī dokumenta ievadā, pašreiz Latvijā ir normalizēta paļaušanās uz projektu finansējuma piesaisti pētnieciskajam darbam. Atšķirībā no, piemēram, ASV vai Japānas, Latvijā projektu finansējums sedz ne tikai pētniecības izdevumus, bet arī algas. Šādos apstākļos zinātnieka darbs pamatā ir nedrošs – atkarīgs no veiksmes vai neveiksmes grantu konkursos. Pētnieku nodarbinātības nedrošība nav tikai Latvijas problēma, un globālā kontekstā uz to vērsusi uzmanību pat Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija (OECD),⁶ nemaz nerunājot par atsevišķu zinātnes nozaru organizācijām. Latvijas gadījumā to kā problēmu iezīmējuši arī Pasaules Bankas eksperti.⁷ Šāda nodarbinātības nedrošība tiešā veidā rada vidi, lai Latvijā ārvalstu pētnieki ierastos tikai uz noteiktu laiku, sekojot grantu finansējumam, nevis varētu un gribētu Latvijā iesakņoties un attīstīt pētniecību ilgtermiņā. Šo nedrošību paspilgtina arī konkrētu finansējuma avotu nosacījumi: piemēram, pēcdoktorantūras projektu realizētāji no ārvalstīm nesaņem nekādu papildu finansējumu, lai viņi varētu pārcelties uz Latviju ar ģimenēm; līdz ar to Latvijā piedāvātie nodarbinātības nosacījumi ir pieņemamāki cilvēkiem karjeras sākumā un bez attiecību saistībām, nevis pētniecības “smagsvariem” ar ģimenēm. Ir nepieciešams pakāpeniski paaugstināt zinātnes bāzes finansējumu un mērķtiecīgi to izmantot pētnieku pamatalgu paaugstināšanai, lai radītu drošu, no projektu pieteikumu veiksmēm un neveiksmēm neatkarīgu – un līdz ar to arī ārvalstu pētniekiem pievilcīgu – nodarbinātības vidi.

Rīcībpolitikas ieteikumi tapuši pēcdoktorantūras projekta “Mobilizējot zinātni: Pētnieku pārrobežu mobilitāte salīdzinošā skatījumā” (Projekta/līguma nr.1.1.1.2/VIAA/2/18/275, Agreement No. 9.-14.5/88) ietvaros.

Kontaktinformācija saziņai par šiem priekšlikumiem un pētījuma datiem:

Ieva Puzo, PhD
ieva.puzo@rsu.lv

⁶ OECD Science, Technology and Industry Policy Papers: Reducing the precarity of academic research careers. Pieejams <https://www.oecd.org/publications/reducing-the-precariness-of-academic-research-careers-0f8bd468-en.htm> (Pēdējo reizi skatīts 29.08.2022.)

⁷ Ambasz, D., Sursock, A., Pekkola, E., Brajkovic, L., & Amoroso, J. 2022. Towards a new academic career framework for Latvia: Achieving excellence through professional development and good human resource management. <https://www.izm.gov.lv/lv/media/16221/download> (Pēdējo reizi skatīts 16.08.2022.)